

ZLOČINI MRŽNJE – TEORIJSKA PARADIGMA¹

Pregledni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1637003L	COBISS.RS-ID 6131992	UDK 343.971:316.647.8
----------------------------	----------------------	-----------------------

dr Velibor Lalić²

Evropski Defendologija centar Banja Luka

Apstrakt:

Zločini mržnje su krivična dela, često nasilna i destruktivnagde je izvršilac motivisan predrasudama prema društvenoj grupi kojoj žrtva pripada. Posledice zločina mržnje su štetnene samo za žrtvu već i za društvo. S obzirom na specifičan motiv izvršenja i posledice, zločini mržnje izdiferencirali su se kao posebna vrsta kriminaliteta. U literaturi o tome postoji gotovo opšteprihvaćen stav i argumenti koji ga potkrepljuju uverljiviji su nego oni koji ga osporavaju. Rešenje osnovnog konceptualnog pitanja otvara put ka kritičkom preispitivanju ostalih dilema, oko kojih ne postoji potpuna saglasnost, ni u teoriji ni u praksi. U radu se zaključuje da i pored toga što su zločini mržnje predmet istraživanja više od dve decenije, neophodno jekrtički preispitivati teorijsku utemeljenost i praktičnu upotrebljivost ovog koncepta.

Ključne reči: *zločini mržnje, predrasude, mržnja, zaštićene karakterisitke, žrtve.*

UVOD

Zločini mržnje u savremenoj kriminološkoj literaturi relativno su nov pojam, koji se prvi put pojavljuje sredinom 80-ih u Sjedinjenim Američkim Državama.³ Poreklo termina zločini mržnje potiče od predstavnika u Kongresu Sjedinjenih Američkih Država

¹ Rad je nastao kao deo istraživanja u okviru izrade doktorske disertacije „Zločini mržnje u Bosni i Hercegovini“ na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu.

² Autor za korespondenciju: dr Velibor Lalić, Evropski Defendologija centar Banja Luka, e-mail: lalicvelibor@gmail.com.

³ U vezi sa konceptom zločini mržnje prisutne su brojne dileme, uključujući i adekvatnost doslovnog prevoda sintagme sa engleskog jezika na jezike južnoslovenskih naroda. Pitanje da li je pravilnije koristiti sintagmu zločini mržnje ili zločini iz mržnje, ili neki drugi termin – zahteva temeljnu prethodnu kritičku ocenu celokupnog koncepta. U domaćoj kriminološkoj i pravnoj literaturi većina autora koji su obrađivali ovu temu koristitermin zločini mržnje (Ignjatović, 2005, 2011; Pavlović, 2008; Milašinović & Simeunović-

Džona Konijersa (John Conyers), Barbare Keneli (Barbara Kennelly) i Marija Bijadija (Mario Biaggi), koji su 1985. godine Predstavničkom domu podneli predlog zakona pod nazivom Hate Crime Statistics Act, kojim se predviđa da Ministarstvo pravde prikuplja i objavljuje podatke o krivičnim delima koja su motivisana rasnim, religijskim i etničkim predrasudama. Od tada se termin zločini mržnje učestalo koristi u medijima, a u pravnoj nauci ovaj termin počinje da se koristi početkom 90-ih (Jacobs & Potter, 1998). Pojam zločini mržnje ima niz zajedničkih karakteristika sa onim što se u literaturi naziva etničko nasilje, rasno motivisani zločini, nasilje protiv stranaca ili heteroseksističko nasilje (Green, McFalls, & Smith, 2001). Popularizacija generičkog pojma, koji obuhvata rasističke, antisemitske, seksističke i homofobične napade dovela je do tendencije da se različite manifestacije agresije, motivisane predrasudama, posmatraju i proučavaju kao jedinstvena analitička i pojmovna kategorija (Byford, 2003). Kriminolog Đorđe Ignjatović navodi da je za razliku od drugih oblika kriminaliteta – poput organizovanog kriminaliteta, kriminaliteta belog okovratnika, kriminaliteta nasilja, nasilja u porodici i slično – koji su prvo teorijski definisani u kriminologiji, a nakon toga normativno operacionalizovani u krivičnom pravu, kod zločina mržnje ovaj proces išao obrnuto. Prema ovom autoru, prvo su zakonodavci u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, reagujući na teške zločine ove vrste, koji su doveli do ozbiljnih društvenih napetosti, uveli kategoriju zločina mržnje u krivično pravo i pravosudnu praksu, da bi, nakon toga, kriminolozi pristupili naučnom uobličavanju ovog pojma. Takva praksa dovela je do niza dilema i nepreciznosti u definisanju pojma zločina mržnje (Ignjatović, 2005). Dosadašnja literatura o ovoj problematici uglavnom je eksplorativnog i deskriptivnog karaktera, dok istraživanjima o društvenim determinantama zločina mržnje nije posvećivana adekvatna pažnja. U kriminološkoj literaturi retka su nastojanja da se zločini mržnje teorijski objasne. Barbara Peri (Barbara Perry), jedan od vodećih poznavalaca problematike zločina mržnje, smatra da je u situaciji kada ne postoji dovoljno empirijskih podataka teško konstituisati teorije koje bi objasnile ta ponašanja (Perry, 2001). Grin (Green) i saradnici kažu da je zločine mržnje teško definisati, meriti i objasniti (Green et al., 2001). U socijalnoj psihologiji postoji mnoštvo radova o stavovima u vezi sa predrasudama. Međutim, analizom postojeće literature uočava se da je malo istraživanja u kojima se direktno i sistematski proučava na koji način predrasude eskaliraju u nasilje (Green et al., 2001). Nedovoljna istraženost ovog fenomena dovodi do raznolikih definicija i tumačenja, koja otežavaju njegovo jasnije razumevanje. Pojedini autori smatraju da sam termin zločini mržnje nosi dileme i teškoće. Naime, on se često upotrebljava vrlo široko, obuhvatajući svaki zločin činom mržnje prema žrtvi (Perry, 2003). Drugi polaze od shvatanja podrazumevajući pod ovim pojmom u ekstremnim slučajevima genocid, etničko čišćenje i serijska ubistva. Kao lakši oblici navode se incidenti, zlostavljanja, vandalizmi i pretnje koje ugrožavaju kvalitet života žrtve (Green et al., 2001; Croall & Wall, 2002). Zločinima mržnje u savremenoj kriminološkoj literaturi obično se smatraju nezakonita, nasilna, destruktivna ponašanja ili zastrašivanja gde je izvršilac motivisan predrasudama prema društvenoj grupi kojoj žrtva pripada (Ignjatović, 2005). Kao što je na samom početku rečeno, zločini mržnje su novija oblast istraživanja u kriminologiji. Najveći broj istraživanja vršen je u Sjedinjenim Američkim Državama, gde se ova problematika izučava znatno duže nego, recimo, u

Patić, 2010; Ćirić, 2011; Tripković, 2011). U ovom radu koristi se naziv zločini mržnje kao radni termin čija se adekvatnost kritički preispituje.

Velikoj Britaniji ili u drugim zemljama.⁴ Generalno govoreći, ne postoji dovoljno empirijskih uopštavanja koja bi omogućila potpunije razumevanje i objašnjenje ovog problema (Ardley, 2005). Ako se ima to u vidu, uočavaju se brojna nerešena konceptualna pitanja poput specifičnosti zločina mržnje u odnosu na ostala krivična dela i opravdanosti da se ova krivična dela posmatraju kao posebna vrsta kriminaliteta. Oko ove dileme vođena je debata i jedan broj autora iznosi argumente koji osporavaju koncept zločina mržnje kao posebnu pojamovnu, pravnu i praktičnu kategoriju. Ako prihvatimo koncept zločina mržnje, nameće se pitanje kojim sve društvenim grupama se daje pravna zaštita, a kojima ne, i zašto? Naredno pitanje na koje treba dati odgovor jeste kakve su sličnosti i razlike između zločina mržnje i terorizma, genocida, etničkog čišćenja, diskriminacije ili govora mržnje (Green et al., 2001). Ignjatović smatra da svi oni koji se upuste u sistematsku obradu zločina mržnje prvo moraju odgovoriti na pitanje da li uopšte postoji potreba da se ova dela izdvajaju kao posebna vrsta kriminaliteta. Dalje, on navodi, ako je odgovor potvrđan, tek tada ima smisla upuštati se u mnoštvo načelnih problema, koji se po prirodi stvari otvaraju, imajući u vidu da čak ni najosnovnija konceptualna pitanja u vezi sa zločinima mržnje nisu rešena (Ignjatović, 2005)⁵. U tekstu koji sledi biće dat prikaz argumenata kritičara i zagovornika koncepta zločina mržnje, zatim će se izložiti sadržaj pojma, odnosno pitanje zaštićenih karakteristika, i na kraju će biti izvedene sličnosti i razlike zločina mržnje u odnosu na srodne pojmove.

ARGUMENTI KRITIČARA I ZAGOVORNIKA KONCEPTA ZLOČINA MRŽNJE

U literaturi, pored autora apologeta koncepta zločina mržnje kao kriminološkog pojma, prisutan je jedan broj autora koji to osporavaju. Argumenti protiv koncepta zločina mržnje u literaturi se klasifikuju na sociološke, pravne i političke. Sociološki ukazuju da se inkriminisanjem ovih krivičnih dela više stvaraju društvene podele nego što doprinose društvenoj integraciji. Dilema različitosti takođe je filozofsko i pravno pitanje, koje implicira čitav splet društvenih pitanja (Grattet & Janness, 2001). Da li tretirati manjinske grupe na isti način kao i ostale u društvu ili im ponuditi specijalni tretman – to je dilema između društvene integracije i podela, između jednakog i specijalnog tretmana (Grattet & Janness, 2001). Ta dilema je predmet sporenja u literaturi. Pravni argumenti protiv ovog koncepta polaze od shvatanja da je čitav koncept u suprotnosti sa ljudskim pravima i slobodama i da je zločine mržnje teško dokazati. Politički argumenti kojima se osporava ovaj koncept ukazuju da su zločini mržnje rezultat delovanja lobističkih grupa i njihovog

⁴ U Velikoj Britaniji pojam zločini mržnje dobija na značaju tek 1999. godine nakon objavljivanja Mekfersonovog izveštaja (Macpherson, 1999) o ubistvu iz rasističkih pobuda mladog crnca Stivena Lorensa (Stephen Lawrence) u Londonu 1993. godine (McLaughlin, 2002).

⁵ Može se primetiti da je tačna konstatacija da u literaturi nisu rešena osnovna konceptualna pitanja, ali takođe je nesporno da je ova tema vrlo aktuelna u savremenim kriminološkim istraživanjima u razvijenom svetu. Činjenice koje idu u prilog izdvajanju zločina mržnje jesu te da su mnoge zemlje inkriminisale krivična dela motivisana predrasudama ili mržnjom u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima. Čak i ako bismo osporili specifičnost zločina mržnje kao posebne vrste kriminaliteta, dakle kao predmeta kriminoloških istraživanja, razni oblici nasilja, koji su motivisani predrasudama ili mržnjom prema drugim društvenim grupama još uvek predstavljaju značajan sociološki i bezbednosni problem vredan pažnje.

političkog uticaja. Što se socioloških argumenata tiče, Džejkobs i Poter, vodeći protivnici ovog koncepta, smatraju da se inkriminisanjem ovih krivičnih dela stvaraju još veće društvene podele (Jacobs & Potter, 1997; Jacobs & Potter, 1998).⁶ Ova dva autora kažu da je teško posmatrati zločine mržnje kao posebnu kategoriju zbog njihove dvosmislene, subjektivne i konfliktno prirode. Oni ukazuju da u slučaju zločina mržnje nije moguće utvrditi motiv pojedinca ili grupe – izvršioca ili izvršilaca ovih delikata. Nadalje, oni kritikuju pouzdanost podataka koje prikuplja Federalni Istražni Biro (FBI) u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD). Prikupljanje i analiza podataka o ovim deliktima u SAD nisu pomogli boljem razumevanju zločina mržnje, niti su u praksi doprineli efikasnijem radu snaga za sprovođenje zakona. Ovi autori smatraju da Vlada SAD insistiranjem na zločinima mržnje kao posebnoj vrsti kriminaliteta stvara lažnu sliku da je reč o zabrinjavajućim razmerama ovih krivičnih dela u američkom društvu. Nadalje, kritičari koncepta naglašavaju bitnu ulogu medija u kreiranju stava javnosti o velikim razmerama zločina mržnje. Mnogi novinski članci ukazivali su na zabrinjavajuće stanje ovog fenomena bez adekvatnih dokaza ili objašnjenja. Ponekad mediji mogu da izazovu mržnjom motivisano nasilje (Jacobs & Henry, 1996). Nadalje, Džejkobs i Henri (Jacobs & Henry, 1996) navode da su i naučni radnici takođe doprineli stvaranju stavova o zabrinjavajućim razmerama zločina mržnje u SAD, i posebno kritikuju knjigu Zločini mržnje – plima netrpeljivosti i krvoprolića (engl. *The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed: Hate Crimes*), autora Džeka Levina i Džeka Mekdevita (Levin & McDevitt, 1993) – koji u ovom delu tvrde da je u SAD prisutna plima zločina mržnje i da će stanje biti još gore. Svoja predviđanja baziraju na izveštajima nevladinih organizacija poput Anti-Defamation League, Klanwatch i National Institute Against Prejudice and Violence. Levin i Mekdevit navode da ekonomski problemi stvaraju frustracije i resantiman i zajedno sa stereotipima i predrasudama uzrokuju plimu nasilja. Džejkobs i Henri oštro su kritikovali takve stavove, navodeći da nisu bazirani na rezultatima naučnih istraživanja, već na spekulacijama autora (Jacobs & Henry, 1996). Kao što je napomenuto, pravni argumenti kojima se osporavaju zločini mržnje polaze od shvatanja da je čitav koncept u suprotnosti sa ljudskim pravima i slobodama i da je zločine mržnje teško dokazati. Ivan Hare (Ivan Hare) govori o dve vrste argumenata protiv inkriminacije zločina mržnje (Hare, 1997). Prva grupa argumenata su temeljni, odnose se na kontradiktornosti između zakonskih propisa, kojima se inkriminišu zločini mržnje i prava koja su garantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Posebno navodi slobodu mišljenja, govora i slobodu udruživanja. Drugi argumenti su pragmatične prirode – zločine mržnje teško je dokazati. Nadalje, Džejkobs i Poter smatraju da je oštrije kažnjavanje izvršilaca krivičnih dela, zbog njihovih loših ubeđenja i vrednosti, u suprotnosti sa Prvim amandmanom na Ustav SAD, kojim se garantuje sloboda govora (Jacobs & Potter, 1997; Jacobs & Potter, 1998). Takođe, i Džo Morgan (Jo Morgan) kritikuje inkriminisanje zločina mržnje kao posebnih krivičnih dela i oštrije kažnjavanje. On govori i o inherentnom problemu dokazivanja zločina mržnje, kao i problemu oštrijeg

⁶ Nasuprot stavu sociologa Emila Dirkema da kriminal izaziva društvenu reakciju koja integriše društvo (Dirkem, 1972), zločini mržnje stvaraju podele. Ovakav stav nije opravdan ukoliko uzmemo u obzir da su zločini mržnje tzv. zločini sa porukom (engl. *message crime*, American Psychological Association [APA], 1998) i da se pronalazanjem i kažnjavanjem izvršilaca ovih krivičnih dela prekida nasilna komunikacija između antagonističkih grupa, razdvaja odgovornost pojedinca od odgovornosti grupe, sprečava spirala nasilja i osvete i stvaraju uslovi za saniranje posledica tih delikata u zajednici, te mogućnost dijaloga i društvene integracije.

kažnjavanja izvršilaca ovih krivičnih dela, smatrajući da se na taj način narušava demokratsko pravo jednakosti pred zakonom (Morgan, 2002). Politički argumenti kojima se osporava koncept zločina mržnje ukazuju na njegovu političku pozadinu kroz politički uticaj lobističkih grupa. Primera radi, Džejkobs i Henri polaze od stava da u SAD razne lobističke grupe koriste pitanje zločina mržnje za političke ciljeve (Jacobs & Henry, 1996). Takođe, naglašavaju da je neutemeljeno opšteprihvaćeno shvatanje da su zločini mržnje epidemičnih proporcija. Oni navode da se etimologija reči epidemičan jednostavno ne uklapa u stvarno stanje zločina mržnje u SAD. Po njihovom shvatanju, radi se o preuveličavanju stvarnog stanja od strane raznih lobističkih grupa i medija koji prodaju informacije, a događaji poput zločina mržnje uvek su interesantni za javnost. Dakle, to nije stvarno stanje u SAD. Nadalje, smatraju da su vodeći zagovornici teze da je reč o pojavi epidemičnih razmera predstavnici homoseksualnih udruženja, zatim Jevreji, crnci, te Amerikanci azijskog porekla i hendikepirani. Te grupe uspešno dobijaju političku podršku (Jacobs & Henry, 1996). Predstavnici udruženja za zaštitu prava žena tvrde da je nasilje nad ženama najzastupljeniji oblik zločina mržnje. Stvaranjem krive slike stvorili su pogodnu političku klimu da se ova dela inkriminišu u krivičnom zakonodavstvu. Tako, recimo, Morgan postavlja pitanje koje su to društvene grupe koje treba da uživaju posebnu zaštitu i naglašava problem identiteta i ulogu lobističkih grupa u određivanju koje sve društvene grupe treba da budu uključene u koncept zločina mržnje (Morgan, 2002). On kritikuje postojeća pravna rešenja i postavlja pitanje zašto pored društvenih grupa koje imaju poseban tretman to isto ne omogućiti i drugim ugroženim kategorijama ili društvenim grupama, poput pripadnika pojedinih rizičnih zanimanja (policajci, prostitutke, medicinski radnici u klinikama za abortuse), čiji su predstavnici česte mete i koji se napadaju sa namerom da se zastraši čitava grupa. Pored navedenih, Morgan navodi i kategoriju pedofila, koja ispunjava osnovne kriterijume na osnovu kojih se definiše ko sve može biti žrtva zločina mržnje (Morgan, 2002). Pored određenog broja autora koji osporavaju koncept zločina mržnje kao posebne vrste kriminaliteta, većina autora u savremenoj kriminološkoj literaturi ovaj koncept podržava. Najčešći argumenti koji se navode u prilog ovoj činjenici jesu velike štetne posledice ovih krivičnih dela ne samo za žrtvu nego i društvo u celini. Tako, recimo, Pol Iganski (Paul Iganski) tvrdi da stavovi onih koji smatraju da se inkriminisanjem zločina mržnje više stvaraju društvene podele nego što se integriše društvo, ne pružaju dovoljno argumenata koji bi takve stavove i potkrepili (Iganski, 1999). Iganski smatra da je bitna pozitivna reakcija i jasan stav društva da takva ponašanja neće biti tolerisana. Rob Vajt (Rob White) takođe osporava argumente Džejkobsa i Potera. On smatra da njihovi argumenti, dugoročno gledajući, nisu ni uverljivi ni konstruktivni (White, 2002). Vajt smatra da usvajanje šire ili uže definicije zločina mržnje nije simptomatično u smislu analitičke dvosmislenosti u meri u kojoj su značajni politički naponi i podizanje svesti, koji prate svaku debatu o načinu shvatanja društvenog zla (White, 2002). Činjenica je da se neki društveni problemi koriste od strane lobističkih grupa – kroz selektivno korišćenje podataka i mobilizaciju javnog mnjenja u određenom pravcu, i to se mora imati u vidu. Međutim, postoji opasnost da se kritika tih lobističkih grupa pretvori u ideologiju da su te grupe manipulativne i da koriste nastalu situaciju u svrhu ostvarivanja političkih ciljeva. To je omiljeni argument desničara, koji diskredituju glasove onih koji ukazuju na zabrinutost ugroženih i nemoćnih u društvu (White, 2002). Vajt naglašava značaj razumevanja društvenih uslova u kojima se javljaju zločini mržnje i ukazuje da je, i pored svih problema u društvu, neophodno postaviti jasne donje granice u cilju očuvanja

ljudskih prava, lične sigurnosti i dobrobiti društva. Eugen Meklaffin (Eugene McLaughlin), takođe jedan od autora – kritičara Džejkobsa i Potera, navodi da se zločini mržnje ne mogu ignorisati, jer čak i manji incidenti stvaraju netoleranciju, predrasude i neprijateljstvo. Takvo stanje rasističke grupe mogu koristiti u cilju držanja manjinskih grupa u stanju kontinuiranog straha (McLaughlin, 2002). Dženin Kogan (Jeanine Cogan) navodi argumente kojima se opravdava stav da zločini mržnje treba da budu inkriminirani kao posebna vrsta krivičnih dela, tj. da se posmatraju kao posebna pojmovna kategorija. Ona takođe osporava argumente kritičara koji navode da se inkriminisanjem zločina mržnje pravi razlika između ovih krivičnih dela i drugih u smislu da se zločini mržnje smatraju društveno opasnijim. Kogan navodi da u tome nije ništa sporno, jer se ionako razna krivična dela razlikuju u pogledu društvene opasnosti (Cogan, 2002). Zločini mržnje jesu krivična dela velike društvene opasnosti jer prouzrokuju veće psihološke posledice kod žrtava nego što je to slučaj kod krivičnih dela koja nisu motivisana mržnjom. Takođe objašnjava da se velika društvena opasnost ogleda u činjenici da zločini mržnje imaju krajnje štetan uticaj na zajednicu (Cogan, 2002). Dodatni argumenti kojim se kritikuje postojanje zločina mržnje kao posebne pravne i kriminološke kategorije jesu tvrdnje da stanje u SAD nije zabrinjavajuće. Pitanje je da li stanje treba da bude zabrinjavajuće da bi se reagovalo na postojeće probleme (Cogan, 2002). Kogan iznosi još jedan uverljiv argument u prilog konceptu zločina mržnje, a koji se odnosi na odgovornost državnih organa. Zločini mržnje su pretnja osnovnim društvenim vrednostima demokratskog društva. Ustavna je obaveza država da štiti prava građana i da sprečava razne oblike diskriminacije. Takođe, ona osporava argumente kritičara da zločine mržnje nije moguće dokazati (Cogan, 2002). Ministarstvo pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država sačinilo je indikatore na osnovu kojih se može pretpostaviti da li konkretni slučaj ima elemente zločina mržnje ili ne (Cogan, 2002). Zločini mržnje su mehanizmi zastrašivanja i kontrole onih koji na neki način iskaču iz okvira društveno prihvatljivog ponašanja (Perry, 2001). Peri objašnjava da se uzroci zločina mržnje mogu tražiti u stavovima da su pojedinci ili grupe koji pređu političke, socijalne ili kulturne granice legitimne mete za nasilje (Perry, 2001). Posledice zločina mržnje nisu samo psihičke traume žrtve, niti materijalna šteta koja nastaje kao posledica ovih delikata. Zločini mržnje stvaraju osećanje straha, sumnje i neprijateljstva u zajednici, što su dalekosežne negativne posledice po društvo (Perry, 2001). Brajan Levin (Brian Levin) takođe smatra da ova krivična dela predstavljaju veliku društvenu opasnost. Zločini mržnje uzrokuju veliku štetu kako pojedincima tako i zajednicama, provociraju nasilje iz osвете, nanose emocionalni bol žrtvama i uzrokuju narušavanje društvenih odnosa u zajednici (Levin, 1999). Zločini mržnje uzrokuju psihološke traume kod žrtava, zatim narušavaju društveni mir, povećavaju rizik od nasilja u zajednici. Pored navedenog, bitno je napomenuti da saniranje posledica ovih delikata iziskuje trošenje resursa (Levin, 1999). Sem Tores (Sam Torres) govori o incidentima okidačima (engl. trigger incidents), tj. o incidentima koji se mogu tumačiti kao fitilj koji može da izazove druge incidente iz osвете i velike društvene neredе, ukoliko je u društvu već prisutna klima mržnje (Torres, 1999). Priroda zločina mržnje, prvenstveno zbog njihovih posledica, čini ovu vrstu kriminaliteta jedinstvenom (Saucier, Brown, Mitchell, & Cawman, 2006). Mekdevit, Levin i Benet smatraju da su zločini mržnje obično brutalna dela i da su žrtve najčešće izabrane kao slučajni predstavnici grupe. Društvena kontrola zločina mržnje je neophodna, jer ponašanje pojedinca može da izazove reakcije grupe (McDevitt, Levin, & Bennett, 2002). Incidenti i zločini mržnje lako mogu eskalirati u međugrupni

konflikt širokih razmera, a ukoliko se izvršioci ne kazne, šalje se poruka podrške i ohrabrenja izvršiocima da ta krivična dela vrše i ubuduće (Levin & Rabrenovic, 2001). Dakle, ako prihvatimo stanovište da je opravdano posmatrati zločine mržnje kao posebnu vrstu kriminaliteta, i dalje se nameću određene dileme na koje treba dati odgovore, poput pitanja zaštićenih karakteristika, što se razmatra u tekstu koji sledi.

SADRŽAJ POJMA – PITANJE ZAŠTIĆENIH KARAKTERISTIKA

Jedno od najspornijih pitanja jeste kojim društvenim grupama treba dati posebnu pravnu zaštitu.⁷ Dilema zaštićenih karakteristika nije na isti način rešena u zakonodavstvu, što čitavom konceptu zločina mržnje u izvesnom smislu daje širi društveni i politički karakter. To je pitanje društvene strukture, društvene moći i uticaja raznih društvenih grupa u konkretnom društvu, koje imaju mogućnosti da utiču na stav zakonodavca. Ignjatović opravdano postavlja pitanje gde je ta granica (Ignjatović, 2005). Tu granicu postavlja zakonodavac, koji određuje kojim grupama žrtva može da pripada. Najčešće je to pripadnost na osnovu rasnog, nacionalnog i religijskog identiteta. Uključivanje roda i kategorije invalida u koncept zločina mržnje predmet je debata i za sada nije opšteprihvaćeno u literaturi. Pored toga, i nasilje prema homoseksualcima uključeno je u koncept zločina mržnje. Homoseksualci su učestale žrtve napada zbog svojih seksualnih opredeljenja (Herek, 2009). Barbara Peri smatra da se svako društvo menja, te da su i zločini mržnje i pojam društvenog identiteta promenljive kategorije jer su društveno konstruisane (Perry, 2001). Pored toga, svaki pojedinac može istovremeno da pripada raznim društvenim grupama. Pitanje da li uključiti u koncept zločina mržnje lica sa invaliditetom, kao i nasilje nad ženama – predmet je sporenja u literaturi. Argumenti koji govore u prilog uključivanju invalidnosti u koncept zločina mržnje polaze od činjenice da su negativni stavovi i stereotipi prema licima sa invaliditetom rezultat njihove društvene marginalizacije. Invalidi predstavljaju značajan deo populacije, samo u SAD se procenjuje da ih ima 54 miliona (McMahon, West, Lewis, Armstrong, & Conway, 2004)⁸. Rezultati istraživanja ukazuju da lica sa invaliditetom imaju osećaj grupne pripadnosti, tj. identiteta (Grattet & Janness, 2001). Udruženja invalida u SAD ostvarila su značajan politički uticaj kao pokret za građanska prava. Argument za svrstavanje ove kategorije u koncept zločina mržnje jeste i činjenica da su invalidi u SAD tradicionalno izloženi raznim oblicima diskriminacije i fizičkog i seksualnog zlostavljanja, u prošlosti medicinskim eksperimentima, eugeničkoj⁹ sterilizaciji i sl. (Grattet & Janness, 2001, McMahon et al., 2004). Kada se govori o invalidnosti, potrebno je sagledati da li se invalidi napadaju jer su lakše žrtve koje ne mogu pružiti otpor ili ih napadaju zbog mržnje prema invalidima kao grupi. To je ključno pitanje, koje treba imati u vidu prilikom analize ovog problema. Pitanje roda u okviru debate o zločinima mržnje dolazi tek kasnije i veoma je kontroverzno. U određenom smislu rod se uklapa u paradigmu zločina mržnje ukoliko se žrtva bira isključivo

⁷ U literaturi o zločinima mržnje kada se govori o društvenim grupama koje su uključene u koncept često se koristi termin zaštićene karakteristike, poput rase, nacionalne ili etničke pripadnosti, vere, seksualnog opredeljenja i drugo.

⁸ Ustaljeno je shvatanje da invalidne osobe čine oko 10 odsto populacije u društvu (Mont, 2007).

⁹ Eugenika je rasistička doktrina koja se temelji na rasnoj higijeni i stvaranju uslova koji vode stvaranju telesno i duševno zdravog, a sprečavanje rađanja nezdravog i za život nesposobnog potomstva (Moss, 2005).

zbog pripadnosti polu i ako napad nije na drugi način isprovociran, tj. ako u pitanju nije neki drugi motiv. U praksi su poznati slučajevi serijskih ubistava žena gde je motiv zločina pripadnost žrtve ženskom rodu. Rezultati jednog istraživanja o stavovima u vezi sa zločinima mržnje pokazuju da se napadi na žene ne uklapaju u koncept zločina mržnje. Takođe, ispitanici iz ovog istraživanja smatraju da žene spadaju u grupu najmanjeg rizika da postanu žrtve zločina mržnje (Saucier et al., 2006). Najčešći argumenti protiv uključivanja roda u koncept zločina mržnje ukazuju da je inkriminisanje roda kao zločina mržnje rezultat lobiranja feminističkih organizacija. Radikalne feministkinje oštro se zalažu da rod bude uključen u koncept zločina mržnje (McPhail, 2002). Ali, rod se ne uklapa u paradigmu zločina mržnje jer žene najčešće poznaju napadače, i nasilje prema ženama je učestalo (McPhail, 2002). Činjenica jeste da mnoge žene žrtve nasilja poznaju napadače, ali ta veza nije sine qua non postojanja krivičnog dela počinjenog iz mržnje (Lawrence, 1999). Silovanje i nasilje u porodici nije moguće svrstati u zločine mržnje. Naredni argument protiv uključivanja roda u koncept zločina mržnje odnosi se na postojanje posebnih zakona koji se odnose na sprečavanje nasilja nad ženama koje je vrlo učestalo u društvu. Ako bismo uključili rod, to bi znatno opteretilo mehanizme prikupljanja podataka, ali i pravosudni sistem. Poslednji argument odnosi se na motivaciju. Ako neko napadne žensku osobu, nije neophodno da je i mrzi (McPhail, 2002). Pitanje roda kao dela koncepta zločina mržnje u samom je začetku. Bez obzira na to da li uključiti rod u koncept zločina mržnje ili ne, nasilje nad ženama i dalje predstavlja ozbiljan društveni problem (Nikolić-Ristanović & Dokmanović, 2006).

ZLOČINI MRŽNJE – SLIČNOSTI I RAZLIKE U ODNOSU NA SRODNE POJMOVE

Jedno od bitnih pitanja na koja treba odgovoriti jesu sličnosti i razlike između zločina mržnje, sa jedne strane, i terorizma, genocida, etničkog čišćenja, diskriminacije i govora mržnje, sa druge strane. Utvrđivanje sličnosti i razlika između ovih pojmova vrlo je kompleksno pitanje, koje izlazi iz okvira ovog istraživanja. Analiza sličnosti i razlika trebala bi obuhvatiti kriminološke, bezbednosne i pravne aspekte ovih fenomena. Može se uočiti da su predrasude i mržnja prema drugim društvenim grupama ključna konvergentna tačka kod navedenih pojmova, koja se samo manifestuje u različitim oblicima i ima različitu društvenu opasnost¹⁰. Time se i pravne kvalifikacije navedenih fenomena znatno razlikuju. Pojedini autori dali su kraći osvrt na ovaj problem, međutim, detaljnije analize nisu vršene. Mark Ham (Mark Hamm) u svojoj studiji o američkim skinhedima (Hamm, 1993) pravi razliku između terorizma i zločina mržnje. On smatra da su zločini mržnje motivisani predrasudama i da u pozadini nemaju društvene ili političke ciljeve, a da teroristički akti uvek imaju društvene ili političke ciljeve. Ham kaže da se svi teroristički akti ne mogu smatrati zločinima mržnje i da nije nužno da su zločini mržnje teroristički akti, ukoliko nemaju neku društvenu ili političku pozadinu (Hamm, 1993). Levin i Mekdevit (Levin & McDevitt, 1993) smatraju da razlike između zločina mržnje i unutrašnjeg terorizma blede, zbog povećane političke sofisticiranosti organizovanih ekstremističkih grupa. Neki zločini mržnje u SAD evoluirali su u domaći ili unutrašnji terorizam.

¹⁰ Olport (Allport, 1954) navodi pet stepeni ispoljavanja predrasuda u ljudskom ponašanju: 1) verbalno izražavanje antipatije, 2) izbegavanje, 3) diskriminacija, 4) fizički napadi, 5) istrebljenje.

Frenk E. Hagan (Frenk E. Hagan) smatra da nasilničko kriminalno ponašanje ima prvenstvenu nameru da u zajednici stvara strah u političke svrhe. Ako neko nacrtja svastiku, on šalje političku poruku, čak iako mu to nije bila namera (Hagan, 1997). Majkl Ronczkowski (Michael Ronczkowski) govori da su se organizovane ekstremističke grupe u SAD tradicionalno smatrale kriminalnim organizacijama, mada navodi da su se vremena promenila i da se ove grupe mogu svrstati u kategoriju domaćeg terorizma. Mnoge grupe u SAD uklapaju se u definiciju domaćeg terorizma.¹¹ Od ranih 1960-ih do današnjih dana grupe vrše različite napade: od napada na klinike za abortuse do napada na Vladinu zgradu u Oklahoma Sitiju, aprila 1995. godine (Ronczkowski, 2003). Ovdje se postavlja pitanje odnosa zločina mržnje i terorizma kao jednog od vodećih bezbednosnih izazova savremenog doba (United States Department of State, 2009). Sa sociološkog gledišta može se uočiti da su oba fenomena rezultat dubokih strukturalnih nejednakosti u savremenom svetu, kako na nivou pojedinih društava (Perry, 2001) tako i na globalnom nivou (Pečujlić, 2002; Stiglic, 2004; Bašić, 2003). U kriminološko–fenomenološkom smislu i izvršio-cu zločina mržnje i terorističkih akata mogu da imaju sličan modus operandi, koji se sastoji u upotrebi raznih vidova nasilja nad ljudima i imovinom. U bezbednosnom smislu značaj te veze ogleđa se u narušavanju bezbednosti, izazivanju straha i nesigurnosti i nepoverenja među antagonističkim grupama u društvu, što može voditi do napetosti i novih konflikata.¹² U pravnom smislu veza ne postoji, jer je reč o drugačijim krivičnopravnim kvalifikacijama. Nije jednostavno razlikovati zločine mržnje od nekih na prvi pogled sličnih pojava, kao što su genocid, etničko čišćenje, diskriminacija ili govor mržnje. Određivanje sličnosti i razlika sa zločinima mržnje i u ovom slučaju zahtevalo bi jednu detaljnu sociološku, kriminološku i pravnu analizu. Pod pojmom genocid podrazumeva se najteži zločin protiv čovečnosti i vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 9. 12. 1948. godine, a koja je stupila na snagu 12. 1. 1951. definiše međunarodni zločin genocida kao delo koje je učinjeno u nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe. Za postojanje krivičnog dela genocida dovoljno je i ubistvo jednog člana grupe ukoliko je izvršeno u nameri uništenja čitave grupe (Avramov & Kreča, 1999). Godine 1944. Rafael Lemkin prvi upotrebljava termin genocid, kojim je opisao masovna istrebljenja koja su vršili nacisti u Drugom svetskom ratu u slučajevima za koje Lemkin nije smatrao da im odgovara termin masovno ubistvo (Svensen, 2006). U poslednje dve decenije u upotrebi je i pojam etničko čišćenje. Teško je navesti sličnosti i razlike između genocida i etničkog čišćenja, ako se ima u vidu da pojam etničko čišćenje nije dobio opšteprihvaćenu definiciju. Uslovno, može se reći da etničko čišćenje ima za cilj da se određena teritorija očisti od pripadnika određene društvene grupe, dok je kod genocida cilj istrebljenje. Međutim, ono što je zajedničko ovim krivičnim delima jeste motiv izvršenja – nacionalna, etnička, verska ili rasna mržnja. Razlika je u stepenu društvene opasnosti između zločina mržnje i krivičnih dela protiv čovečnosti i vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom, jer su zločini mržnje po stepenu društvene opasnosti lakša krivična dela.

¹¹ Domaćim terorizmom se smatraju akcije pojedinaca u cilju ubeđivanja ili odvrćanja vlade ili stanovništva njihove matične zemlje upotrebom nasilja koje ima za nameru zastrašavanje ili prisilu. Te aktivnosti mogu da se kreću od pretnji do direktnih nasilnih akata, kao što su kidnapovanja, fizička zlostavljanja ili ubistva (Ronczkowski, 2003).

¹² Pored navedenih sličnosti i razlika, može se uočiti da je savremeni terorizam globalan, a da zločini mržnje uglavnom imaju lokalni značaj. Dakle, savremeni međunarodni terorizam odigrava se u globalnoj, a zločini mržnje u lokalnoj areni.

Pod pojmom diskriminacija podrazumeva se delovanje kojim se članovima pojedine grupe uskraćuju resursi ili naknade do kojih druge grupe mogu doći (Gidens, 2001). Diskriminacija je posledica složenosti društvene strukture, društvenih nejednakosti i podela. Diskriminacija može da obuhvata različite forme po raznim osnovama, poput rasne, nacionalne, etničke i verske pripadnosti, pola, seksualne orijentacije, invalidnosti, dobi, jezika, socijalnog porekla i drugih osnova. Zakoni o zabrani diskriminacije usvojeni su u mnogim zemljama u cilju obezbeđenja i promovisanja ljudskih prava i sloboda i stvaranja uslova za ostvarivanje jednakih prava, sloboda i mogućnosti svih građana (Bell, 2002). Ono što je zajedničko za zločine mržnje i diskriminaciju jeste činjenica da su i zločini mržnje i diskriminacija posledice društvenih nejednakosti i antagonizama između raznih grupa. Ono što ih razlikuje jeste način na koji se ti antagonizmi manifestuju u društvu. Diskriminacija je manje društveno opasna od zločina mržnje. Povredom zakonskih odredaba o zabrani diskriminacije krše se građansko-pravne norme, a zločini mržnje predstavljaju kršenje krivičnopravnih normi.

Pod govorom mržnje najčešće se smatra usmeni ili pisani govor, koji se svodi na javno izazivanje mržnje prema određenoj grupi ili pojedincu zbog rasne, religijske ili etničke pripadnosti (Walker, 1996; Cortese, 2006). Inkriminisanje govora mržnje vrlo je osetljiva tema, koja dovodi u pitanje balans između uživanja prava i slobode govora i govora mržnje, kojim se povređuju prava drugih. Radi se o dilemi između slobodnog i otvorenog društva, koje garantuje slobodu govora, i društva koje štiti demokratska prava drugih tako što da ograničava slobodu govora kroz određeni vid cenzure. To je vrlo osetljivo i kontroverzno pitanje, koje su pojedine zemlje na različite načine rešile u svojim krivičnim zakonodavstvima (OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [ODIHR], 2005). Uživanje ljudskih prava i sloboda nije apsolutno pravo i postoje određena ograničenja predviđena Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Uvredljivi sadržaji, recimo, nisu pod zaštitom konvencije (Weber, 2009). Za razliku od evropskih zemalja, u SAD govor mržnje nije inkriminisan, čak ni najuvredljivije forme izražavanja (Walker, 1996). Međutim, veza između zločina mržnje i govora mržnje je bliska. U dokazivanju krivičnih dela zločina mržnje upotreba jezika i simbola mržnje jedan je od ključnih indikatora koji ukazuju da je određeno krivično delo motivisano mržnjom. Govorom mržnje promovišu se rasističke ideologije koje inspirišu izvršioce krivičnih dela zločina mržnje (Strobl, Klemm, & Wurtz, 2005). Na kraju, kada se sagleda odnos zločina mržnje i njemu srodnih fenomena, bez obzira na sličnosti i razlike, može se primetiti da su predrasude njihovo zajedničko obeležje. Dakle, predrasude su zajednička socijalno-psihološka osnova za sve navedene fenomene i svakom od njih odgovara neka od ranije navedenih faza. Suština je ista, razlika je samo u intenzitetu ispoljavanja predrasuda u konkretnim društvenim (ne)prilikama.

ZAKLJUČAK

Zločini mržnje, kao relativno nova istraživačka paradigma u kriminologiji, omogućili su jedan drugačiji način istraživanja starog problema – svojstvenog svim društvima u većoj ili manjoj meri, bez obzira na geografske, političke, ekonomske ili kulturne razlike. Pojam zločini mržnje prvo je uveden u krivično pravo i pravosudnu praksu, a zatim se

kriminologija suočila s izazovom da ga definiše, naučno uobliči i da ponudi odgovore na brojna nerešena konceptualna pitanja. Iako koncept ima svoje teorijsko i praktično opravdanje, samu sintagmu zločini mržnje treba kritički preispitati. Reči koje koristimo nisu samo pitanje semantike već i načina kako definišemo koncept. Iz naziva zločini mržnje proizilaze dublje teorijske i praktične implikacije. Da li su zločini mržnje ili zločini iz mržnje, ili je neka druga sintagma prihvatljivija – pitanje je koje treba dalje istražiti i ponuditi adekvatne odgovore. Mržnju je teško definisati i dokazati. Sa teorijskog aspekta argumentovanost i održivost koncepta zločina mržnje postoji u onoj meri u kojoj je koncept primenjiv u praksi. Naredno pitanje se odnosi na sadržaj pojma. Naime, pitanje zaštićenih karakteristika nije na isti način rešeno u zakonodavstvu, a i u teoriji su prisutna različita mišljenja. To sve otvara nove dileme i potrebu daljnjih emirijskih i teorijskih istraživanja. Granice sa srodnim ali različitim fenomenima poput genodica, etničkog čišćenja, govora mržnje ili diskriminacije su jasne. Međutim, vezu između zločina mržnje i unutrašnjeg terorizma potrebno je dalje istraživati – imajući u vidu sličnosti između pojedinih zločina mržnje i akata unutrašnjeg terorizma.

LITERATURA:

- Allport, G. W. (1955). *Becoming: Basic Consideration for a Psychology of Personality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- American Psychological Association [APA] (1998). *Hate crimes today: An age-old foe in modern dress*. Washington, DC: Author. Retrieved September 10, 2009, from <http://www.apa.org/pubinfo/hate/>
- Ardley, J. (2005). Hate Crimes: A Brief Review. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 25(12), 54–66.
- Avramov, S., & Kreča, M. (1999). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bašić, N. (2003). Od terorizma ka nacionalnom pokretu. *Međunarodni problemi*, 3–4, 324–338.
- Bell, M. (2002). *Anti-Discrimination Law and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Byford, J. (2003). Anti-Semitism and the Christian Right in post-Milošević Serbia: From the conspiracy theory to hate crime. *Internet Journal of Criminology (IJC)*. Retrieved April 4, 2008, from <http://www.internetjournalofcriminology.com/Anti-Semitism%20and%20the%20Christian%20Right%20in%20post-Milosevic%20Serbia.pdf>
- Cogan, J. C. (2002). Hate Crime as a Crime Category worthy of Policy Attention. *American Behavioral Scientist*, 46(1), 173–185.
- Cortese, A. (2006). *Opposing Hate Speech*. Westport, CT: Praeger.
- Croall, H., & Wall, D. (2002). Editorial. *Criminal Justice Matters*, 48, 3.
- Ćirić, J. (2011). Zločini mržnje – američko i balkansko iskustvo. *Temida*, (14)4, 21–36.
- Dirkem, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
- Gidens, E. (2001). *Sociologija*. Podgorica & Banja Luka: Cid & Romanov.

- Grattet, R., & Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the "Dilemma of Difference." *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 91(3), 653–698.
- Green, D. P., McFalls, L. H., & Smith, J. K. (2001). Hate crime: An emergent research agenda. *Annual Review of Sociology*, 27, 479–504.
- Hagan, F. E. (1997). *Political Crime: Ideology and Criminality*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Hamm, M. S. (1993). *American Skinheads: The Criminology and Control of Hate Crimes*. Westport, Conn.: Praeger.
- Hare, I. (1997). Legislating Against Hate – The Legal Response to Bias Crimes. *Oxford Journal of Legal Studies*, 17(3), 415–439.
- Herek, G. (2009). Hate Crimes and Stigma-Related Experiences among Sexual Minority Adults in the United States: Prevalence Estimates from a National Probability Sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(1), 54–74.
- Iganski, P. (1999). Why Make 'Hate' a Crime? *Critical Social Policy*, 19(3), 386–395.
- Ignjatović, Đ. (2005). Zločini mržnje. *Pravni život*, 9, tom 1, 3–12.
- Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2(2), 179–211.
- Jacobs, J. B., & Henry, J. S. (1996). The Social Construction of a Hate Crime Epidemic. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 86(2), 366–391.
- Jacobs, J. B., & Potter, K. A. (1997). *Hate Crimes: A Critical Perspective*. *Crime and Justice*, 22, 1–50.
- Jacobs, J. B., & Potter, K. A. (1998). *Hate crimes: criminal law & identity politics*. New York: Oxford University Press.
- Lawrence, F. M. (1999). *Punishing hate: Bias crimes under American law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levin, B. (1999). Hate Crimes: Worse by Definition. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 115(1), 6–21.
- Levin, J. & Rabrenovic, G. (2001). Hate Crimes and Ethnic Conflict: An Introduction. *American Behavioral Scientist*, 45(4), 574–587.
- Levin, J., & McDevitt, J. (1993). *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum Press.
- Macpherson, W. (1999). *The Stephen Lawrence inquiry: Report of an inquiry by Sir William Macpherson of Cluny*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- McDevitt, J., Levin, J., & Bennett, S. (2002). Hate crime offenders: An expanded typology. *Journal of Social Issues*, 58, 303–317.
- McLaughlin, E. (2002). *Rocks and hard places: The politics of hate crime*. *Theoretical Criminology*, 6(4), 493–498.
- McMahan, B. T., West, S. L., Lewis, A. N., Armstrong, A. J. & Conway, J. P. (2004). Hate Crimes and Disability in America. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 47(2), 66–75.
- McPhail, B. A. (2002). Gender-Bias Hate Crimes. *A Trauma, Violence, & Abuse*, 3(2), 125–143.
- Milašinović, S., & Simeunović-Patić, B. (2010). Zločini mržnje. *Kultura polisa*, 13-14, (VII), 389–412.

- Mont, D. (2007). *Measuring Disability Prevalence*. SP Discussion Paper No. 0706. Washington: World Bank. Retrieved September 1, 2009, from <http://siteresources.worldbank.org/DISABILITY/Resources/Data/MontPrevalence.pdf>
- Morgan, J. (2002). US Hate Crime Legislation: A Legal Model to Avoid in Australia. *Journal of Sociology*, 38(1), 25–48.
- Moss, G. (2005). *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nikolić-Ristanović, V. (2005). Restorativna pravda, kažnjavanje i žrtve. U: *Alternativne zatvorskim kaznama* (str. 11–33). Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Pavlović, M. (2008). Zločini mržnje u kontekstu restorativne pravde. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, Novi Sad, 42(1–2), 857–872.
- Pečujlić, M. (2002). *Globalizacija – dva lika sveta*. Valjevo: Gutenbergova galaksija.
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge.
- Perry, B. (2003). Where do we go from here? Researching Hate Crime. *Internet Journal of Criminology (IJC)*. Retrieved April 6, 2008, from <http://www.internetjournalof-criminology.com>.
- Ronczkowski, M. (2003). *Terrorism and organized hate crime: intelligence gathering, analysis, and investigations*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Saucier, D. A., Brown, T. L., Mitchell, R. C., & Cawman, A. J. (2006). Effects of Victims' Characteristics on Attitudes toward Hate Crimes. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(7), 890–909.
- Svensen, L. (2006). *Filozofija zla*. Beograd: Geopoetika.
- Stiglic E. Dž. (2004). *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBM.
- Strobl, R., Klemm, J., & Wurtz, S. (2005). Preventing Hate Crime: Experiences from two East-German Towns. *British Journal of Criminology*, 45, 634–646.
- Torres, S. (1999). Hate Crimes against African Americans: The Extent of the Problem. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15(1), 48–63.
- Tripković, M. (2011). *Ekspanzija mržnje: Osnovna obeležja masovnih zločina mržnje*. Temida. 14(4), 37–53.
- OSCE Office for Democratic Institution and Human Rights [OSCE – ODIHR]. (2005). *Combating Hate Crimes in the OSCE Region: An Overview of Statistics, Legislation, and National Initiatives* (2005). Warsaw: OSCE (ODIHR).
- United States Department of State. (2009). Country Reports on Terrorism 2008 . Washington, DC: Office of the Coordinator for Counterterrorism. Retrieved July 5, 2009, from <http://www.state.gov/documents/organization/122599.pdf>
- Walker, S. (1996). *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Weber, A. (2009). *Manual on Hate Speech*. Strasbourg: Council of Europe.
- White, R. (2002). Hate Crime Politics. *Theoretical Criminology*, 6(4), 499–502.

Rad primljen: 15. 1. 2016.

Rad odobren: 7. 6. 2016.